

Vrienden van MIJ genieten meer

Museum IJsselstein ontvangt iedereen als vriend. *We zien je graag.* Willen je laten delen in alles wat we te bieden hebben. Staan open voor je ideeën. En houden je ook graag op de hoogte van wat er speelt in en rondom ons museum. Geef je e-mailadres aan ons door en we houden contact. Hoef je ook niets meer van ons te missen, als **Vriend van MIJ**.

Wil je nog wat meer van het museum? Word een **Goede Vriend van MIJ** (met een ondersteuning van 10 euro per jaar; hoef je geen entree meer te betalen). Wil je het beste van en voor ons, word dan **Beste Vriend van MIJ** (voor 50 euro). Kunnen we nóg meer voor elkaar betekenen? Jawel, word **Zakenvriend van MIJ** (laten we praten over de mogelijkheden).

Wat het ook wordt, je gaat meer genieten. Wil je daar meer over weten? Of je direct als Vriend aanmelden? Kom naar MIJ of mail naar vrienden@museumijsselstein.nl.

Vriendentip: doe MIJ cadeau

Op zoek naar een bijzonder persoonlijk geschenk? Maak iemand een Goede Vriend van MIJ. Voor slechts 10 euro. Leuk voor hem en haar, jong en oud. En voor MIJ!

Je vindt MIJ zo

Openingstijden: wo t/m zo 13.00 - 17.00 uur
Handig voor fietsers: je vindt MIJ vlakbij fietsknooppunt 81 en we hebben een oplaadpunt voor e-bikes.

waar? **mij** | museumijsselstein
walkade 2-4
3401 ds ijsselstein
www.museumijsselstein.nl

Raamvertelling over 700 jaar IJsselstein

17 april -
21 november '21

Kronenburgplantsoen | *Mensen, stenen en religie*

In een aparte folder lees je over de andere tentoonstellingslocaties van *Kasteelheren*:
Molenplantsoen | *Vestingstad IJsselstein*
Coal.2 | *Kasteelheren en Théâtre équin*
Kasteeltoren | *Herinneringen aan 7 dagen*

Floris van Egmond (1470-1539), heer van IJsselstein van 1521 tot 1539

Reis mee door 700 jaar stadsge- schiedenis

De Oude Nicolaaskerk in IJsselstein is misschien het meest bijzondere kerkgebouw in zijn soort in Nederland. Drie belangrijke bouwstijlen - gotiek, renaissance en Amsterdamse school - zijn hier op unieke wijze verenigd. 700 jaar geleden viel de bouw van de kerk samen met het ontstaan van IJsselstein. Dit prachtige monument, en de kerkelijke invloed op de ontwikkeling van de stad door de jaren heen, staan centraal in de buitententoonstelling *Mensen, Stenen en Religie*.

Mensen, Stenen en Religie maakt deel uit van de bredere raamvertelling *Kasteelheren*. De kasteelheren zijn vier edelen die de loop van de lokale - en Nederlandse - geschiedenis bepaalden. Hieronder lees je meer over wie zij waren. De vier kasteelheren waren dusdanig invloedrijk, dat hun sporen zelfs vandaag de dag nog duidelijk zichtbaar zijn. In de folder *Kasteelheren* deel 1 gaan we in op de andere onderdelen van deze expositie.

Deze folder - *Kasteelheren* deel 2 - bevat alle tekst en afbeeldingen van de bordexpositie *Mensen, Stenen en Religie*, in 2021 te zien in het IJsselsteinse Kronenburgplantsoen.

Raamvertelling: de kasteelheren

Mensen, Stenen en Religie heeft een overkoepelende vertelling: we verkennen het verleden en de huidige staat van IJsselstein aan de hand van vier kasteelheren. Op deze buitenlocatie zijn ze niet persé de hoofdpersoon, maar maken zij subtieler, als onmisbare schakel deel uit van de stads- en kerkgeschiedenis. Dus wie waren die vier nou eigenlijk? En wat maakte hen zo belangrijk en hun invloed zo groot?

De eerste is *Gijsbrecht van Amstel*. Het gaat hier om de neef van zijn naamgenoot uit het stuk van Joost van den Vondel. Deze Gijsbrecht was heer en oprichter van IJsselstein. Hij bewoonde aan het eind van de 13e eeuw - samen met zijn echtgenote Vrouwe Bertha¹ - *het Stein aan den IJssel* oftewel Kasteel IJsselstein. Hij verkreeg stadsrechten voor het gebied rondom zijn burcht en in 1310 was de stichting van de stad met de bouw van een kerk, gewijd aan de heilige Nicolaas, een feit.

Chronologisch gezien zijn de volgende twee heren die centraal staan *Floris van Egmond* en zijn zoon *Maximiliaan van Egmond*. Zij hadden een dusdanig aanzien in Europa dat ze in 1530 werden uitgenodigd voor de pauselijke kroning van Karel V. Daarvoor reisden de heren naar Bologna, waar ze de Italiaanse architect Pasqualini ontmoetten. Zij namen hem mee naar Nederland en introduceerden hier de renaissance bouwstijl.

De vierde heer is *Prins Willem van Oranje*. Hij liet in 1560 een imposant stadhuis bouwen, dat nog altijd in het hart van IJsselstein staat. Willem van Oranje maakte fortuin door zijn huwelijk met de meest begeerde (en schatrijke) dochter van Maximiliaan van Egmond, Anna van Buren. Zo kreeg Willem van Oranje - en al zijn nazaten - de titel Baron van IJsselstein.

Uiteraard kom je ook in *Mensen, Stenen en Religie* de titelfiguren van deze raamvertelling tegen.

¹ Vrouwe Bertha van Heukelom verdedigde het kasteel in 1297 een jaar lang in de strijd tussen de Graaf van Holland en de Bisschop van Utrecht. Haar man, onze Kasteelheer, zat op dat moment gevangen. In de Oude Nicolaaskerk is een bijzonder vierpersoons praalgraf te bewonderen met Bertha van Heukelom, Gijsbrecht van Amstel, zoon Arnold van IJsselstein en schoondochter Maria van Heukelom.

Mens, stenen en religie

Kronenburgplantsoen

Deze buitenexpositie vertelt het verhaal van de kerkgeschiedenis van IJsselstein. Bestuur en samenleving werden nog niet zo heel lang geleden vanuit een religieuze grondslag vormgegeven. De historie van de Oude Nicolaaskerk - met de beroemde Pasqualinitoren - is daarom tekenend voor de ontwikkeling van de stad zelf.

De Oude Nicolaaskerk is bouwkundig gezien buitengewoon interessant: het is een van de meest bijzondere kerken van Nederland. De gotische kerk uit 1310 kreeg in de 16e eeuw een toren van de (bij de reis door de kasteeltoren beschreven) Italiaanse renaissance architect Pasqualini. Na een verwoestende brand in 1911 werd de torenspits gerenoveerd in de stijl van de Amsterdamse School, met een keizerskroon naar ontwerp van Michel de Klerk. Ook beeldhouwer Hildo Krop - een stijl- en tijdgenoot van De Klerk - maakte diverse sculpturen tijdens de restauratie.

Kronenburgplantsoen: daar waar de stad ontstond Ruim 20 borden tonen de relevantie van de kerkgeschiedenis voor IJsselstein. Precies hier ontstond de stad, met de bouw van de Oude Nicolaaskerk. Een kerk die zo bijzonder is - neem alleen al de beroemde Pasqualinitoren - dat er een verzoek wordt ingediend om het monument tot Unesco Werelderfgoed te verklaren.

Wat eveneens indrukwekkend is: de kerk werd gebouwd in 1310, en is ruim zeven eeuwen later nog altijd een huis van samenkomst. De IJsselsteinse Oude Nicolaaskerk behoort tot het plaatselijk DNA en is het meer dan waard om nationaal en internationaal een vaste positie in onze samenleving te krijgen.

Links de internationaal beroemde 'Pasqualinitoren' vóór de kerkbrand van 1911 en rechts de toren na de restauratie van 1923. Restauratietekeningen uit 1982 door architectenbureau ir. T. van Hoogevest.

Bezoek de Oude Nicolaaskerk

Ook een bezichtiging van de kerk is zeer de moeite waard. Hier is onder andere het vierpersoons praalgraf met onder meer Gijsbrecht en Vrouwe Bertha te zien.

Foto: Jassir Jonis

De Nederlands Hervormde Oude Nicolaaskerk is in principe elke zaterdagmiddag te bezoeken tussen 14.00 - 16.30 uur.

Ook zijn er op gezette tijden orgelconcerten. Vraag voor meer informatie bij de balie, of bekijk de actuele gegevens op onze website onder Tentoonstellingen > Kasteelheren > Mensen, stenen en religie. U kunt ook de QR code scannen.

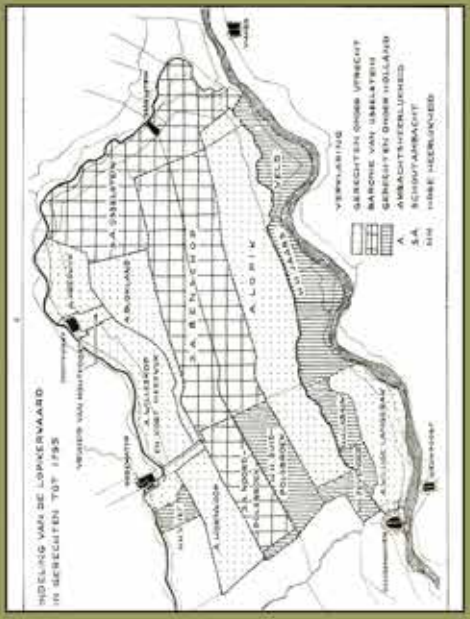
IJsselstein, een 700 jaar oude stad

Als in 1285 een dam wordt gelegd bij de oorsprong van de Hollandse IJssel bij de splitsing met de Lek, wordt het land rond het bestaande kasteel IJsselstein droger en steviger. Er kon een stad bij het kasteel gebouwd worden! Ook de lager gelegen gronden werden 'ingepolderd'. Er ontstaat een gebied dat we nu kennen als de Lopikerwaard. De bisschop van Utrecht had een stevige vinger in pap, maar al snel kregen zijn 'leenmannen' het voor het zeggen. In 1310 wordt de kerk gebouwd en ingewijd waarmee er sprake is van het begin van de stad.

Op een kaart van ca. 1350 is aan de linkerzijde het getoonde gebied ingepolderd te zien hoe de nieuwewedam van 1285 het stroomgebied van de Lek veranderde. Door deze dam kon IJsselstein zich als stad ontwikkelen. We zien de stad en 'nieuwe dam' liggen vanuit het noorden.

Het stedschildje IJsselstein zien we terug op de ampstersketen van de burgermeester. We zien de 'poorterszegel' waarop de ommuring en de patroonheilige van kerk en stad, de heilige Nicolaas, te zien is samen met de Utrechtse bisschop.

De kaart van de Lopikerwaard uit 1795 laat zien hoe groot het gebied van de Baronie was. Het geblokte gedeelte is het Land van IJsselstein, ofwel de Baronie.

Stad en baronie

Vanaf 1321 wordt er over de 'poorters' (inwoners) van IJsselstein gesproken en het gaat zo voortvarend dat de nieuwe stad wordt uitgebreid met de landen van Beneschop en Noord-Polsbroek. Tot 1795 spreken we dan over de 'Baronie van IJsselstein'. Een stad met een gebied dat wel 10 keer zo groot is als de huidige gemeentegrenzen van de stad. Door overerving komt de baronie in 1558 onder bewind van het 'huis van Oranje'. De eretitel van onze koning is dan ook, titulair, 'baron van IJsselstein'.

*Overname van het recht van Gijbsrecht van Amstel
in Vlaanderen. Cassinoborg, over roof 1650.*

Bertha van Heukelom, de vrouw van Gijbsrecht, verdedigde een jaar lang het kasteel IJsselstein tot 1297 tijdens een Hollands/Utrechtse strijd. Hier geeft zij het kasteel over aan de vijand. Zij vond rond 1322 haar laatste rustplaats in de nieuw gebouwde kerk.

*Sint Nicolaas redt zeevissers tijdens de storm. Coenraet de Fabritius, 1655.
Rijksmuseum, Amsterdam*

De heilige Nicolaas van Myra leefde in de 4e eeuw. Hij werd vooral bekend als de goedwillige kinderwieland Sint-Nicolaas. In de late middeleeuwen zie je hem vooral terug als patroonheilige (o.a. Amsterdam en IJsselstein)

Geen stad zonder kerk

Het zijn leden van de familie van Amstel die als leenmannen van de bisschop hier al vóór de afdamming in 1285 op het kasteel wonen. Zij nemen het plan op om de stad te gaan bouwen, te beginnen met een kerk. Vader Gijbsrecht en zoon Arnoud bouwen met een doordacht plan de stad. Zij kregen echter al snel te maken met de machtstrijd tussen de bisschop en de graven van Holland waarbij 'stad en land' op het grensgebied van Holland en het Sticht (Utrecht) het zwaar te verduren heeft gekregen en meerdere malen geheel is verwoest.

In het koor van de kerk is het grafmonument uit de 14e eeuw te zien van vader en zoon Van Amstel met hun echtgenoten, Gijbsrecht van Amstel en zijn vrouw Bertha van Heukelom samen met hun zoon Arnoud van Amstel en zijn vrouw Maria van Henegouwen. Hier naast elkaar.

Stichting van de kerk

Het ontstaan van de stad begint met de stichting van de kerk in 1310. Deze werd gewijd aan Sint Nicolaas, beschermheilige van kooplieden en zeevaarders. De stichters van de stad kregen ook het recht om jaarmarkten te organiseren. Samen met het huwelijk tussen zoon Arnoud van Amstel en Maria van Henegouwen (de rijke 'bastaarddochter' van de Utrechtse bisschop) maakte dit IJsselstein tot stad. De kerk zou tot de reformatie een belangrijke rol spelen in de IJsselsteinse samenleving.

Politieke onrust en strijd

In de 15e eeuw krijgt het kerkgebouw het zwaar te verduren. In 1417 wordt de stad helemaal verwoest. Het waren de 'Hoekse en Kabeljauwse twisten' waar de stad slachtoffer van werd. Jacoba van Beieren, de piepjonge gravin van Holland, liet IJsselstein als oorlogsbut verwoesten. In 1466 was het wederom raak. Troepen uit Gelre (Gelderland) kwamen richting IJsselstein om de machtsstrijd tussen Willem II van Egmond (o.a. heer van IJsselstein) en diens neef Adolf, de hertog van Gelre, uit te vechten. Ook in 1482 kreeg de gehavende stad het voor de kiezen.

Bij alle verwoestingen bleven de religieuze gebouwen min of meer gespaard. Wel liep de kerk in die tijd flinke schade op. Alle kerken werden hersteld en rond 1510 vergroot met een nieuwe kooromgang en sacristie.

Een jonge Jacoba van Beieren, door Hendrick van Praetel (staand aan een 15e eeuwse tekstrijl)

Jacoba van Beieren, gravin van Holland, had een leven dat bol stond van eerploffen en intiges. Op 16-jarige leeftijd was zij een belangrijke sociale in de strijd tussen Heeren en Kabeljauwen. Zo liet zij in 1417 IJsselstein met hulp van Utrecht verwoesten.

Jacoba overleed in 1416 op 15-jarige leeftijd. Op haar sterfbed liet zij uit vroegere IJsselstein een groot 'legaat' (geldsom) na.

Schilding van de stad in 1417, getiteld 'Opvallende verhoop'. Dit liet ze Adolf van Egmond bezetten als laatste markgraaf van de stad. Adolf van Egmond (1417-1482)

Na 1363 bleef de stad onder de opvolgers van de Van Amstel, de Van Egmond. IJsselstein werd hiermee in de strijd tussen de Hoeken en Kabeljauwen betrokken wat in 1417 uitmondde in een gruwelijke verwoesting van de stad waarbij de stadsmuur omver werd gehaald. De stad bleef zo 'n 75 jaar lang ontbrekend.

De conflicten

De kern van de conflicten ging om de erfenis van de, in 1348, kinderloos overleden graaf Willem IV. De bestuurlijke adel (Hoeken) en een groep opstandelingen (Kabeljauwen) kwamen tegenover elkaar te staan. In de strijd die hierop volgde verloor Jan II van Egmond zijn IJsselsteinse bezit aan Holland en werd de stad in 1417 helemaal verwoest. In 1466 was het wederom raak. Troepen uit Gelderland kwamen deze richting uit om de machtsstrijd tussen Willem II van Egmond (heer van IJsselstein) en diens neef Adolf (hertog van Gelre), uit te vechten. Ook in 1482 kreeg de gehavende stad het voor de kiezen. Bij alle verwoestingen bleven de religieuze gebouwen min of meer gespaard. Wel liep de kerk in die tijd flinke schade op. Alle kerken werden deze hersteld en rond 1510 vergroot met een nieuwe kooromgang en sa-

Interactie van de stadsploeg in de 15e eeuw. Het gebied van de Nieuwpoort is alomst verwoest.

In de 15e eeuw waren het oostenrijken klooster Mantelberg en de Sint Nicolaaskerk erg belangrijk. In 1417, 1466 en 1482 heeft de jonge stad ernstig geleden onder oorlogsgeweld. De belangrijkste religieuze gebouwen zijn hierbij redelijk gespaard gebleven. Na 1482 is het stadsgebied Nieuwpoort niet meer opgebouwd. Dat gebeurde pas na de Tweede Wereldoorlog.

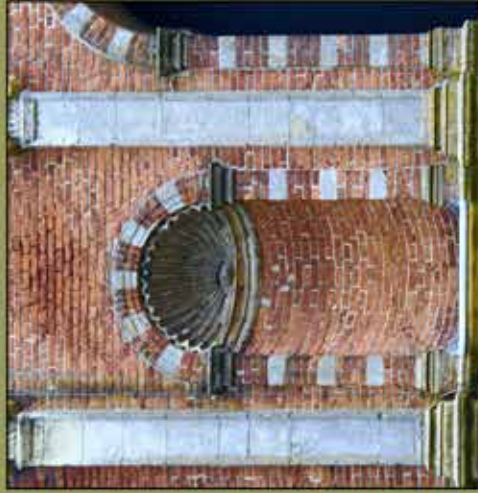

Julius Floris van Egmond (1493-1538), hertog van Borselen, was in 1530 de laatste hertog van Borselen. Hij werd in 1530 geëxecuteerd.

Floris van Egmond en zijn zoon Maximiliaan waren de laatste heren van IJsselstein uit het huis Van Egmond. Als krijgsheren in dienst van keizer Karel V verspeelden en verfraaiden zij de stad.

Renaissance

In de eerste helft van de 16e eeuw veranderde er veel in IJsselstein. Er werden mooie stenen huizen gebouwd en de kerk kreeg een renaissance toren. Aanleiding was dat vader en zoon Van Egmond aanwezig waren bij de kroning van Keizer Karel V in 1530 te Bologna waar zij kennis maakten met de renaissance. Diep onder de indruk van deze bouwstijl keerden zij terug naar de Lage Landen met in hun gevolg de Italiaanse bouwmeester Allesandro Pasqualini (1493-1559). Hij kreeg de opdracht om als eerste een toren voor de IJsselsteinse kerk te bouwen. Het werd, naar later bleek, het eerste en tevens oudste renaissance bouwwerk boven de Alpen!

Schelpmotief in een nis boven de hoofdingang van de toren. Ontbarend is of er naar Italiaans model beelden in hebben gestaan (foto uit 2008).

Pasqualini

Pasqualini kwam in vaste dienst van de Van Egmonds en kreeg tal van opdrachten om de bezittingen van de Van Egmonds te verfraaien. Zo verfraaide hij het kasteel van Buren met talrijke renaissancedecoraties. Hij was bekend als vestingbouwer en ontwierp militaire bolwerken voor verscheidene steden. In IJsselstein leerde hij zijn vrouw kennen waar hij tot zijn dood in 1559 mee getrouwd was.

Na de dood van de laatste Van Egmond in 1548 vertrok hij naar Duitsland en kwam in dienst als bouwmeester van Willem V, de hertog van Gulik. De kerktoren is inmiddels van internationale allure en UNESCO-waardig.

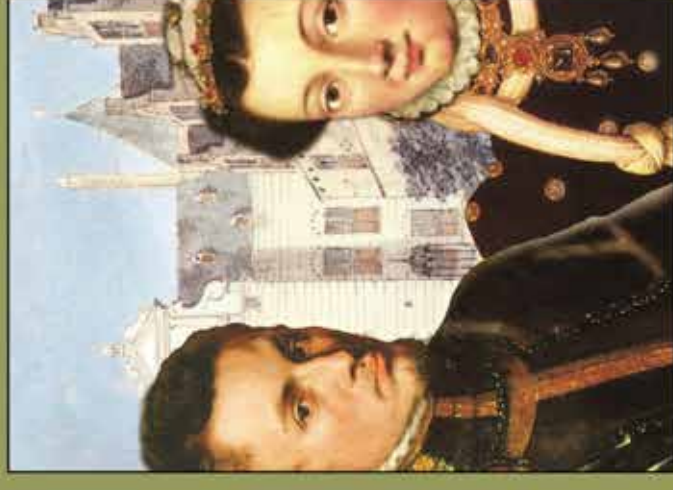
Rij triglifelen (een met twee helle en twee halve verticale pleuven versierde stenen plaat) boven het eerste vierkant van de toren. (foto uit 2008).

IJsselstein naar het huis van Oranje

Als Maximiliaan van Egmond in 1548 overlijdt laat hij een jonge dochter, Anna, na. Zij erfde de vele bezittingen uit het 'huis Van Egmond' waaronder IJsselstein. Op achttienjarige leeftijd trouwt zij in 1551 met de arme Willem van Oranje, een adellijke telg uit het huis van Nassau die dan ook 18 is. Het was een berekend huwelijk, gebaseerd op macht en rijkdom. De rijke Anna completeerde de bezitsdrang van Willem die grote diplomatieke sporen zou gaan verdienen. Hij klom op tot de grootste tegenstrever van het Spaanse vorstenhuis, waar de Lage Landen onder vielen. Willem had op jonge leeftijd van zijn neef, René van Chalon, het prinsdom Orange en belangrijke voorrechten en bezittingen in de Nederlanden, geërfd.

In 1552 bezoekt het kersverse paar IJsselstein waarbij zij zeker de Nicolaaskerk met de jonge renaissance toren hebben aangedaan. Als Anna in 1558 overlijdt erfde Willem alle bezittingen en titels. IJsselstein komt onder het bestuur van het huis van Oranje.

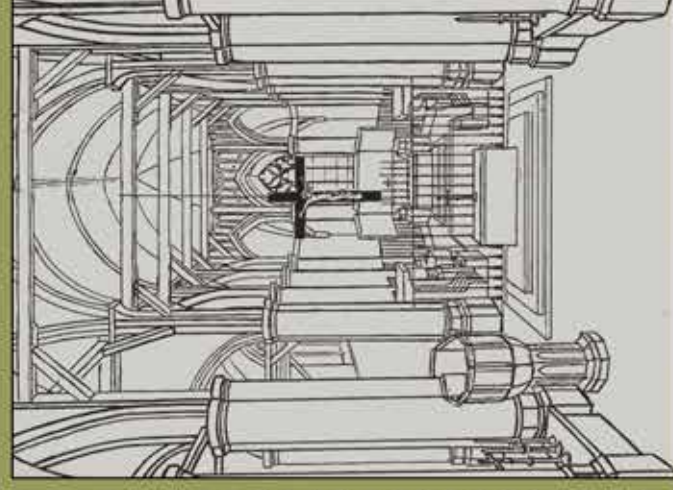
Midelen van Elzeps en Anny van Egmond jaar 24 in 1544 ontzogen. Op de och ingrand (rechts) met in 1551 een jaar 21 in 1551 zige de huwelijk

Toen Anna in 1548 alle bezittingen van haar vader Maximiliaan van Egmond erfde, de werd zij in een Map, de rijkste vrouw van West Europa. Een belangrijke partij voor een adelijk huwelijk. Het duurde 2 jaar van onderhandelen met het Spaanse vorstenthuis voor het huwelijk tussen de Spaansgezinde edelman Willem van Oranje en Anna van Egmond kon worden bezegeld.

Religie

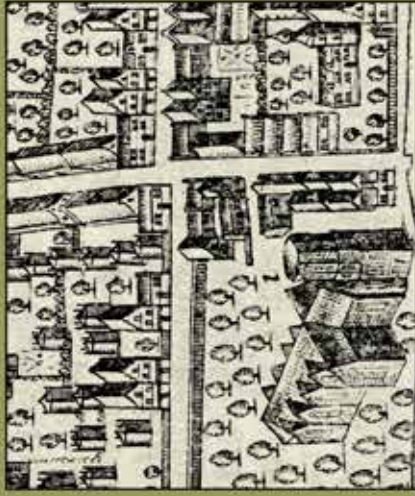
Het leven in de 15e en 16e eeuw was doortrokken van religie. De kerk had een centrale rol in de samenleving. Tot aan de reformatie woonden gelovigen op zon- en gedenkdagen de mis bij en werd er dagelijks op vaste uren in de kerk gebeden. Iedereen werd gedoopt en ook de uitvaartten vonden vanuit de kerk plaats. De centrale figuur in de parochie was de pastoor; hij begeleidde de gelovigen van wieg tot graf. Hij zager op toe dat men op zon- en feestdagen naar de kerk ging en niet werkte, op vastgestelde tijden vastte, en ten minste eenmaal per jaar ter biecht en communie ging.

In 1396 had de paus de kerk tot kapittelkerk (rooms-katholieke kerk waaraan een college van geestelijken is verbonden) verheven. Het was daarmee een bescheiden kapittel van acht kanunniken geworden, dat in de 15e eeuw waarschijnlijk nog verder is uitgebreid.

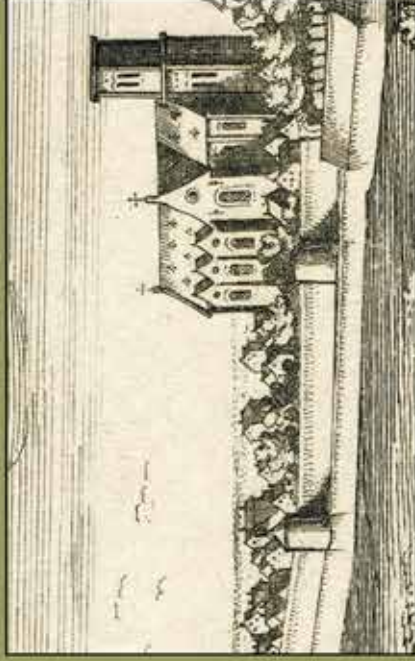

Weg ingang van het oeffen, met een 15e en 16e eeuw. In 1551 door M. Wynne-Hoij als gans nog latere 15e eeuw.

Vroeger was het koor afgescheiden van de rest van de kerk. De rooms-katholieke godsdienst bepaalde dat het goddelijke wonder van de transsubstantiatie niet door leven mocht worden gezien. Het ritueel waarbij brood in Christus veranderde was alleen voor de priesters zichtbaar. Daarom werd het koor afgescheiden door een muur van het deel waar de kerkgangers zaten.

Detaïl van de kerk van Juan Blasco uit 1462. Bij de kerk zijn ook beelden van het laatste oordeel en de spits. De hoogste van de kerk is hetzelfde als die van de kerk van de Sint Nicolaas.

In 1624 kwam er een protestant met de titel: 'ISELSTEIN' in Hylbrand. Op die tijd zijn we toe de kerk te zonder spits. Opmerkelijk is dat zeker tot 40 jaar na de een nieuwe spits werd geplaatst die kerk zonder spits werd afgebeeld. Voorts is opvallend hoe anderszels het de aanbouwen van IJsselstein.

Op alle afbeeldingen van de kerk in de 17e eeuw zien we een spitsloze toren. Een kleine 70 jaar heeft de stad het zonder kerkspits moeten doen. Van de oorspronkelijke spits weten we niets. Feit is dat in 1635 een nieuwe is geplaatst die een beetje als 'armoedig' werd gezien.

Toren verliest spits

Hoe de originele torenspits er heeft uitgezien weten we niet. Waarschijnlijk heeft deze de vorm van een 'ui' gehad zoals ten tijde van de renaissance in Noord Italië, de geboortegrond van Pasqualini, gebruikelijk was. In 1568 werd de spits met het tweede achtkant getroffen door de bliksem en voor een groot gedeelte vernield. Door geldgebrek duurde het tot 1635 voor dat de bovenkant van de toren werd herbouwd naar ontwerp van Adraen van Spieringhoek. Hij 'restaureerde' het tweede achtkant en plaatste daarop een houten spits in de vorm van een lantaarn. Deze vorm zou tot 1911 stand houden.

De Sint Nicolaaskerk wordt protestants

In IJsselstein kwam de reformatie laat op gang. In het land brak in 1566 een opstand tegen het katholicisme uit. Dat gebeurde in IJsselstein pas in 1577. Op 27 oktober werd de kloosterkerk door hervormden ingenomen en op 5 december, de vooravond van Sint Nicolaasdag, was de Sint Nicolaaskerk aan de beurt. Met een 'kleine' beeldenstorm namen hervormden bezit van kerk. Sporen van de vernielingen zijn nog te zien, zoals de weggehakte motieven op het priestergraf. Sindsdien is de kerk protestants.

De rooms-katholieken beschouwden het kerkgebouw vooral als heilig, als een gewijd huis waar God aanwezig is. De calvinisten zagen de kerk meer als een plaats van samenkomst. God 'woont' niet in de kerk. Hij is pas aanwezig als de gemeente in Zijn naam verenigd is. Het gaat de protestanten dus niet om het gewijde gebouw, maar om de gewijde samenkomst: de kerkdienst.

De beeldenstorm in IJsselstein, 1577. Het is de kerk van de Sint Nicolaas.

Op 5 december 1577 namen protestanten de Sint Nicolaaskerk met geweld in bezit. Er volgde een beeldenstorm waarbij het 'rijke' interieur van de kerk leeg en klein is gebleven. Sindsdien heeft het gebouw van binnen een 'sober' uitspraken.

Broodtafel

Na de beeldenstorm is de kerk leeg en kaal. De IJsselsteinse katholieken nemen hun toevlucht tot een 'schuilkerk' bij de molen. Zij duiken min of meer 'onder'. Opmerkelijk is dat een kleine meerderheid van de IJsselsteinse bevolking rooms katholiek blijft. Wel worden veel oude katholieke 'gebruiken' overgenomen door de protestanten. Het karakter van de samenleving verandert waarbij rooms katholiek en protestant meer dan 200 jaar vreedzaam naast elkaar leven. Het interieur van de kerk blijft echter van haar luister ontgaan. Toch blijft het rooms katholieke gedachtegoed aanwezig. Voorbeeld hiervan is de vondst, enkele jaren terug, van een unieke 'broodplank' uit de tijd die teruggaat naar tijdens of vóór de reformatie.

In het museumtraject van de Oude Molen kun je in IJsselstein de broodtafel van de IJsselsteinse bevolking of 'broodtafel' te zien.

Op een 'broodplank' of 'broodtafel' werd brood klaargelegd en uitgedeeld aan de armen. De plank die als tafel diende, heeft waarschijnlijk de beeldenstorm overleefd. Rechts zien we een brood en links en klein boter op een bordje. Voorts zijn er een doedal familie wapens te zien en aan de boven- en onderzijde een schriftelijke spreek.

Een broodtafel werd vervaardigd en bekostigd door rijke en voornaam inwoners van stad of dorp. Deze broodtafel wordt toegeschreven aan de rijke Henrich Cornelisz Haed die in 1563 secretaris was van het gerecht Hoerkoop ten noorden van de baronie. De 'broodtafel' heeft tot ver in de 17e eeuw gelunctioneerd.

De nieuw begraven, (links) en de zwaarten werken een baron in 1600 (in 1700) begraven in de kerk, Eindhoven.

Voor de reformatie werd bij een begraving een mis opgedragen. De kist werd voor het altaar op een verhoging geplaatst, onder een dek van brandende laarsen. Hoe voornamen de overledene was, hoe meer laarsen er werden gebruikt. Als men te arm was om in de kerk begraven te worden werd men zonder begravenisrecht streeks naar het kerkhof gebracht en begraven. Het enige ritueel was dan de 'absolute' laatste aanbeveling ter afscheid.

Begraafcultuur

In vroeger tijd werd men uitsluitend in of om de kerk begraven. In 1829 werd een wettelijke bepaling van kracht dat er niet meer binnenstedelijk begraven mocht worden. Het 'kerkbegraven' hield ook hier op. Vanaf de stichting van de kerk is er tot 1829 meer dan 500 jaar intensief begraven in- en om de kerk. Een globale rekening leverde op dat er in die periode zo'n 20.000 mensen hier begraven zijn!

Zowel vóór als ná de reformatie vormden de begraafelden het hoofddeel van de kerkelijke inkomsten. Na 1829 moest men op zoek naar een nieuwe bron van inkomsten.

Priestergraf

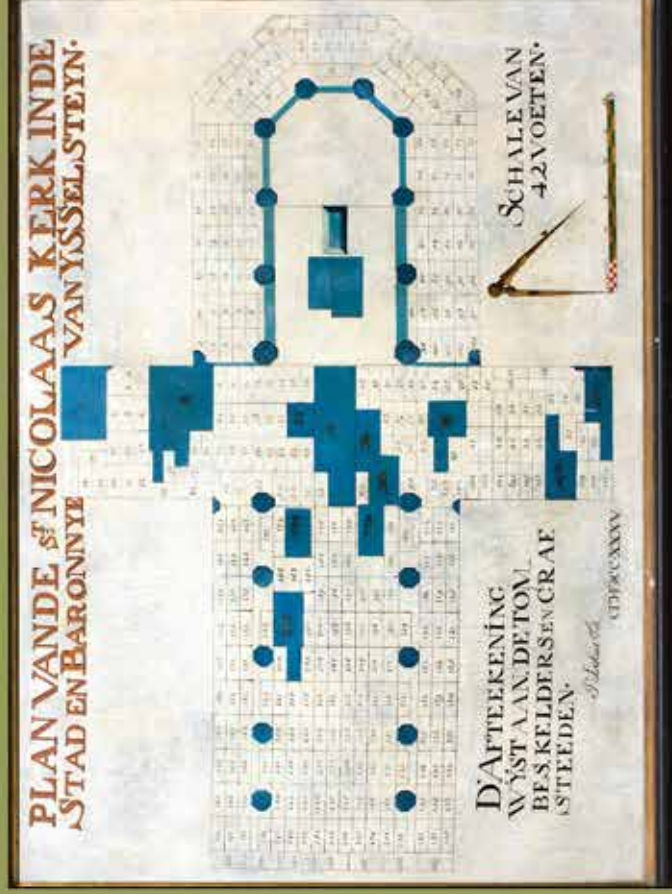
De Oude Nicolaaskerk wordt ook wel een 'grafkerk' genoemd. Dit betekent dat de kerk is gebouwd op particulier initiatief. Gijsbrecht van Amstel bouwde de kerk dicht bij zijn kasteel om er zeker van te zijn dat hij na zijn overlijden direct bij het koor in de kerk begraven zou worden. Door de status van de kerk te verhogen naar parochiekerk werd het aanleiding om de stad te ontwikkelen. Aanvankelijk is hij hier ook begraven. Later is hij in een groot gezamenlijk graf herbegraven. Wat bleef was de grafplek bij het koor wat de plaats werd waar vele priesters in de loop der eeuwen zijn begraven.

Bijzonder is dat na de reformatie het alleenrecht op begraven bij de kerk bleef zodat in de kerk ook na de reformatie rooms katholieken in of om de kerk werden begraven. Hier kwam aan het begin van de 19e eeuw verandering in.

Steenen van de kelder van het graf van de Oude Nicolaaskerk.

Tot 1810 zijn er rooms katholieke priesters in de Oude Nicolaaskerk begraven. De sluitsteen direct voor aan in het oude koor hermaakt ons daarvan. Deze steen kon geïllustreerd worden en een trap leidde naar tal van begraafplaatsen waarin de priesters ter aarde werden besteld.

Schilderij uit 1775 met uitspanning van de grafen in de Oude Nicolaaskerk. Lukasz. De grafen hebben nu nauwelijks meer gezinsgevoel.

De vloer van de kerk was een aaneenschakeling van grafdeksels. Alle graven waren geruimd met uitzondering van de priestergraven in het koor. De blikw graven, de gedachten laten de familieleden zien die vaak meerdere grafnummers bestonden. Een 'koppengraf' gold slechts voor een korte periode. Was er geen plaats meer dan werd er geruimd. Overblijfselen werden opgeslagen in het 'trekhuys' buiten de kerk en was dat vol dan wachtte de 'trekput'. Deze onhygiënische toestand leidde er in 1829 toe dat het binnenstedelijk begraven verboden werd.

Begraaffabriek

Het kerkbegraven veranderde in de 17e en 18e eeuw sterk. Het werd een steeds protseriger vertoning. Vooral als je 'rijk' begraven werd liep heel de stad uit om stoet en plechtigheid te volgen.

IJsselstein stond in de 18e eeuw bekend om het vervaardigen van 'rouwmantels' die men voor een uitvaart kon huren. Deze vonden zelfs hun weg tot ver buiten IJsselstein.

Er werd dagelijks intensief begraven waar door de lucht in de kerk soms niet te harden was. Door de enorme omvang van het begraven was de kerk steeds vol en moest er intensief 'geruimd' worden.

Naar een nieuwe Sint Nicolaaskerk

In 1798, tijdens het Franse regime, werd vrijheid van godsdienst ingesteld en was het protestantisme niet langer de bevoorrechte religie. Hoewel de rooms-katholieken sinds 1780 beschikten over een grote nieuwe schuilkerk, wilden ze het liefst de oude Sint Nicolaaskerk terug. Dat lukte niet en pas na de grondwetsherziening van 1848 en de instelling van het aartsbisdom Utrecht in 1853 konden de katholieken zich vrijelijk organiseren. Dat mondde in IJsselstein uit met de bouw van een grote, monumentale kerk. Alfred Tepe, in die tijd één van de belangrijkste Nederlandse kerkbouwers, werd gevraagd een ontwerp te maken met als gevolg dat in 1887 een nieuwe rooms-katholieke Sint Nicolaaskerk werd ingewijd aan de noordwestzijde van de binnenstad. Inmiddels behoort deze neo-gotische kerk tot het landelijk religieus erfgoed.

De 'rust' van de 19e eeuw

In de 19e eeuw gebeurde er veel rondom het kerkelijk leven in IJsselstein. Het verbod op kerkbegraven gaf wel rust om het gebouw. Het werd hier stil. De sociale druk van het protestantisme verloor aan terrein en het gebouw speelde in de samenleving geen rol van betekenis meer. Wat bleef was de dominante statuur van het gebouw waarvan de weerklank van geschiedenis tot op de dag van vandaag te zien is. In de 19e eeuw verzuilde de maatschappij en trokken de hervormden zich terug op hun eigen territorium. Het kostte moeite om de financiële eindjes aan elkaar te knopen. Men kreeg te maken met een kerkscheuring (doleantie) en de positie van verlies door de godsdienstvrijheid. Wat bleef is het sobere interieur dat door de nieuwe 'verworvenheden' steeds kleiner werd. De kerkzaal werd teruggebracht tot een intieme plek van samenkomst.

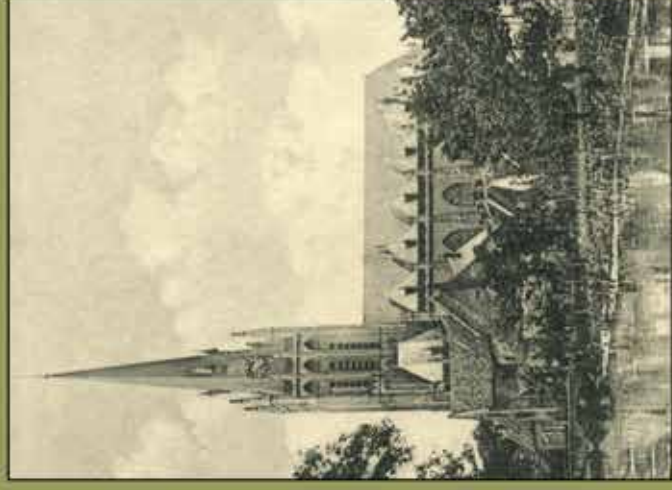

De oude Nicolaaskerk in 1905. Opgelinkt door foto de domineer van IJsselstein van het beeld van het interieur interieur.

In het begin van de 20e eeuw was het stil om de oude Nicolaaskerk. De toren uit 1532 met spits van Spieringshoek uit 1615 bepaalde de oorsprong van de 'skyline' van de stad. Het interieur was teruggebracht tot binnen de pilaren van het kerkgebouw en het loor was volledig aan het zicht onttrokken. Alles leek erop dat het zo nog lang zou blijven. Het fraaie Bätzorgel uit 1749 onderstreepte het paalmegezag. Het gebouw was echter hoogmoedig aan restauratie toe. Die voorreder komen dan verwacht

De nieuwe Sint Nicolaaskerk aan de Binnenvest 7 gebouwd door de domineer van IJsselstein. Op de voorgrond de stadsgracht en Binnenvestpoort.

De bouw van de nieuwe Sint Nicolaaskerk in 1887 gaf het katholicisme in IJsselstein een grote impuls. In alles groter en rijker uitgevoerd dan de oude Nicolaaskerk die 30 jaar daarvoor niet werd heropgebouwd. Hier bloeide het 'nieuwe' rooms-katholicisme. In 1905 was het gebouw echter zo ernstig vervallen dat sloopt dreigde. Een grootscheepse restauratie redde het gebouw waarna het door de paus vertoerd werd tot bisschoppelijk. Inmiddels is het één van de fraaiste neo-gotische kerken van ons land.

Op 10 augustus 1911 sloeg het noodlot toe. Door overspringende vonken van een brand in een naastgelegen pand vatte ook de Nicolaaskerk vlam: kerk en de toren brandden volledig uit en slechts enkele objecten werden uit de kerk gered. Toen daags na de brand de schade werd opgenomen leek alles erop dat deze niet te herstellen was. Weg was de spits van Spieringhoek. De toren was als een lege schoorsteen en de kerkzaal verworpen tot een open luchttheater. Van het interieur was niets meer over. De kerkvloer was ingestort en de oude graven bedolven. De enkele geredde objecten zoals kroonluchters en grafboeken werden metafoor van herinnering. De kerkgemeente leek ontheemd en ontdaan van identiteit. Wanhoop lag op de loer.

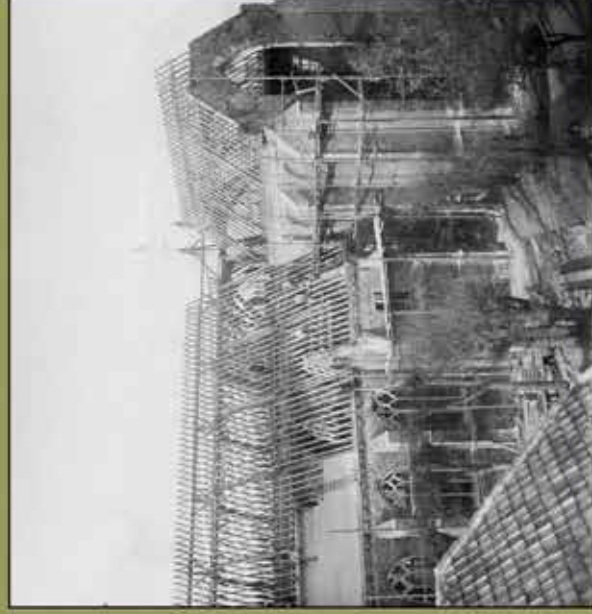

In dit jaar, 200 jaar na de eerste verwoesting van de Nicolaaskerk, werd een reüningsvereniging opgericht. Deze vereniging heeft als doel de herinnering aan de kerk te behouden.

Aanvankelijk leek de brand onder controle. Met een meterhoogte water die via de smalle trap naar boven in de toren werden gebracht leek de brand onder bedwang. Het houten staketsel van toren en spits zorgde er echter voor dat de brand bleef opspijelen. Er was geen redding meer aan. Goede blusmiddelen waren er niet en men moest machteloos toekijken hoe het vuur op de stenen na het gebouwen zwol.

Kerk en toren na de brand van 1911. De toren was een lege schoorsteen en de kerkzaal verworpen tot een open luchttheater. Onder leiding van architect F.J.L. Frowein werd de kerk gereconstrueerd naar een ontwerp van de architect Michiel de Klerk.

Onder leiding van architect F.J.L. Frowein werd de kerk gereconstrueerd naar een ontwerp van de architect Michiel de Klerk.

Uit de as ...

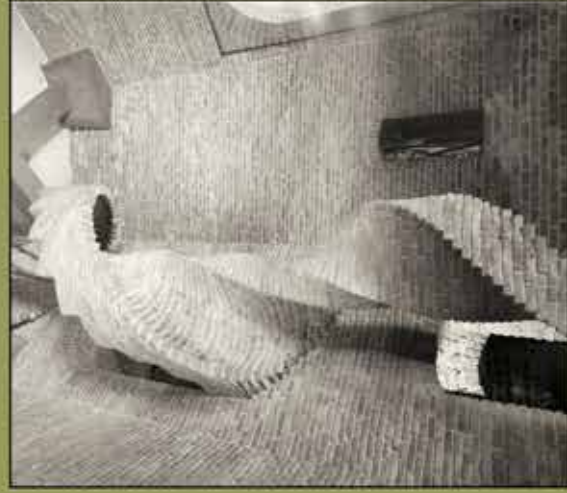
Wanhoop sloeg over in nieuw elan. Landelijke bekendheid zorgde er mede voor dat snel besloten werd tot restauratie. Hoewel de aanbesteding voor herbouw van de kerk al een half jaar na de brand plaatsvond duurde het tot eind 1916 dat het kerkgedeelte weer was hersteld. Architect Johan Frowein tekende hiervoor naar een aangepast ontwerp die hij al in 1905 gereed had liggen. Landelijk en lokaal geld zorgden ervoor dat de restauratie op gang kwam. Voor de toren duurde dit nog even. Pas in 1921 kon architect Michiel de Klerk hiervoor worden benaderd.

Door financiële perikelen heeft de restauratie van de toren lang op zich laten wachten. Dat heeft er mede toe geleid dat werd bepaald dat de herbouw van de torenbekroning niet in historische, maar in eigentijdse vorm zou plaatsvinden. Gekozen werd voor de bekende architect Michel de Klerk. Over deze grote architect stelt men het volgende ... 'Binnen de Amsterdamse School beweging neemt De Klerk een vooraanstaande plaats in. Hij wordt gezien als een onnavolgbare grootheid in de totstandbrenging van originele driedimensionale vorm, waaraan geen bewust leidend beginsel ten grondslag leek te liggen. Hij staat bekend als een kunstenaar, een vormgenie, voor wie alle praktische voorwaarden met betrekking tot bouwen ondergeschikt waren aan de essentie: de vorm ....'. Uit meerdere ontwerpen van zijn hand koos men voor die in de vorm van de Amsterdamse keizerskroon. De Klerk overleed echter op jonge leeftijd. Hij heeft de uitvoering van zijn ontwerp niet mogen aanschouwen.

De Amsterdamse School met spits van Michel de Klerk in 1939. Foto: RCE

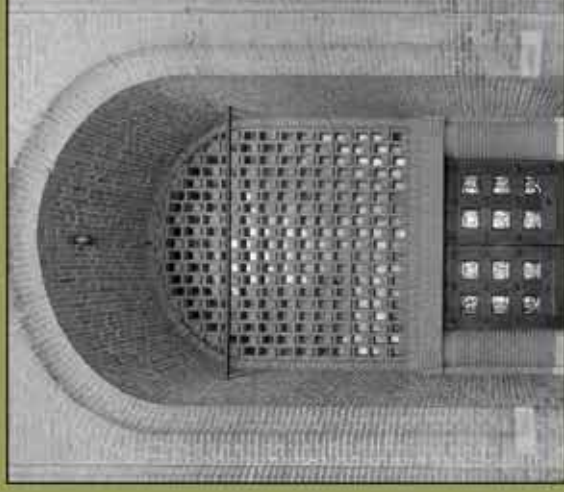
De uitvoering van het restauratieontwerp van toren en spits werd gedaan door vijf- en studiegenoot van Michel de Klerk, H.A.J. Baanders. In 1923 was de toren met spits gereed en maakte men kennis met de unieke toevoeging van een Amsterdamse School-ontwerp op een renaissanceontwerp. Nu na al die jaren kunnen we stellen dat het een unieke synergie van bouwstijlen is. De toren met spits is van zo'n grote esthetische waarde dat deze nu op de lijst van 100 belangrijkste Nederlandse rijksmonumenten staat.

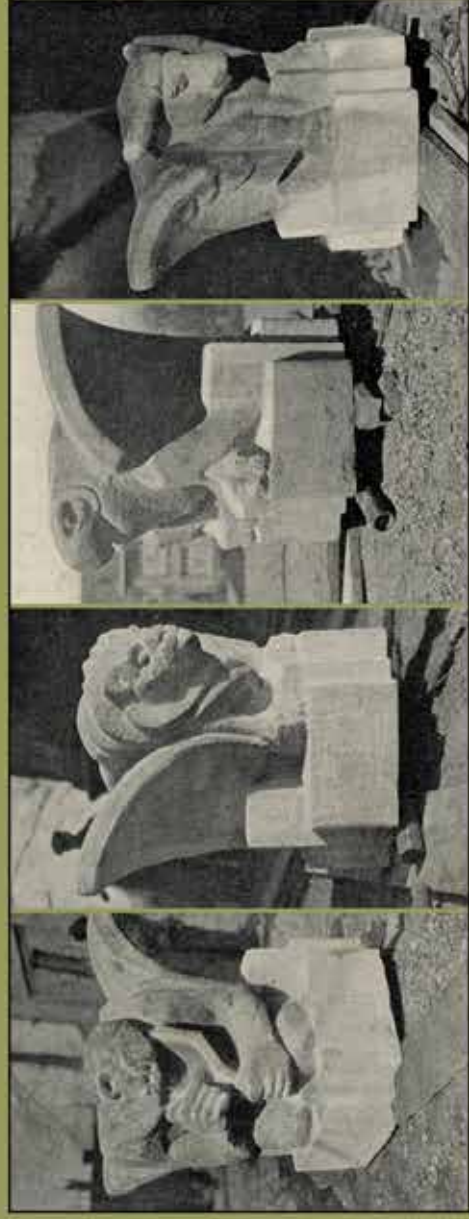
De gemetselde wenteltrap die van de 4e naar de 5e geleding gaat is van bijzondere schoonheid en getuigt van de grote vakmanschap waarin het is uitgevoerd. (foto uit 1939. RCE)

Amsterdamse School als metselkunst

Architect H.A.J. Baanders was verantwoordelijk voor de restauratie van de kerktoren. Hij volgde nauwgezet het ontwerp voor de spits van Michel de Klerk maar voegde ook zijn eigen stijkenmerken toe aan het interieur van de toren. Het is een vorm van esthetiek en metselkunst op basis van de Amsterdamse School. Zo zijn de bijzondere wenteltrap van de 4e naar de 5e geleding en het bakstenen tochtportaal op de begane grond van zijn hand. De verdiepingvloeren zijn uitgevoerd in een vroege vorm van gewapend beton. Er is alles aan gedaan om te voorkomen dat de toren opnieuw in brand kan vliegen. Dit is, door toepassing van baksteen en gewapend beton tot in de kroon van de spits, tot een minimum beperkt.

Ook het voorportaal dat bij de restauratie in Amsterdamse School-stijl is ingebracht is van Hoog vakmanschap. Na 1923 is dit de hoofdingang geworden. (foto uit 1939. RCE)

De gipsafbeeldingen van de vier evangelisten werden in 1928 niet ingezet, maar werden naar hun definitieve plaats op de pinakels van de eerste geleding.

Met de 4 evangelisten worden Marcus, Lucas, Johannes en Mattheüs bedoeld. Zij beschreeven het levensverhaal van Jezus in de vier evangelien. De Jeeuw staat voor Marcus, de apier voor Lucas, een engel voor Mattheus, en de adelaar voor Johannes.

Amsterdams beeldhouwer komt naar IJsselstein

Hildo Krop (1884-1970) werd in 1916 stadsbeeldhouwer van Amsterdam. Veel werk van hem is daar nog te zien. Hij was een tijdgenoot van Michel de Klerk en in 1927 krijgt hij de omvangrijke opdracht om de Pasqualinotoren van sculptuurwerk te voorzien. Zo ontwerpt hij 12 moderne kapitelen aan de derde geleding van de toren, symbolen van de 4 evangelisten op de pinakels van de eerste omgang en glaspanelen in de dubbele deuren van de hoofdingang.

Naar 500 jaar renaissance

In 2034 is het 500 jaar geleden dat de renaissantoren van Pasqualini gereed kwam. Met de bouw is in 1532 begonnen. De toren het eerste en dus oudste renaissance bouwwerk in Noord Europa! De grondige opknapping van 2021 gaat er voor zorgen dat het bouwwerk er in 2032 piekfijn bij staat. Gevoegd bij het feit dat het hele kerkgebouw bijzonder is vanwege de gotische-, renaissance- en Amsterdams School kenmerken maakt het totaal tot een monument van internationale allure! De rijke kerkgeschiedenis is van het gebouw af te lezen. Meer dan 700 jaar kijken hier op ons neer. Ergens in het volgende decennium is er genoeg reden om hier internationaal bij stil te staan.

De Plaats *Historisch Stadhuis*

Het Historisch Stadhuis is in 1560 gebouwd in opdracht van Willem van Oranje, Baron van IJsselstein, die de bouw ook financieel mogelijk maakte. Samen met het ervoor gelegen plein De Plaats vormt het in Hollands-Maniëristische stijl gebouwde Historisch Stadhuis het centrum van middeleeuws IJsselstein.

Voor de financiering van het Historisch Stadhuis schonk Willem van Oranje destijds een bedrag van 1.300 gulden. In ruil daarvoor ontving hij tot zijn dood in 1584 jaarlijks een lijfrente.

Een foto van het stadhuis in 2010 | Foto: Hugo Boxhoorn

Nog meer verhalen in het museum

Parallel aan *Kasteelheren* is in het museum de tentoonstelling *Verzamelde Mazen - Collective Loop-holes* te zien. Hierin onderzoekt een groep jonge kunstenaars op een zowel speelse als serieuze manier verschillende kanten van Museum IJsselstein en haar collectie van IJsselsteins erfgoed.

Tim Hollander, 00000 (Low Hanging Fruit), 2020

Raamvertelling | *Kasteelheren*

Mensen, Stenen en Religie maakt deel uit van een brede raamvertelling over de kasteelheren. Deze tentoonstelling is verspreid over meerdere locaties in IJsselstein. Hierover lees je meer in de folder *Kasteelheren deel 1*.

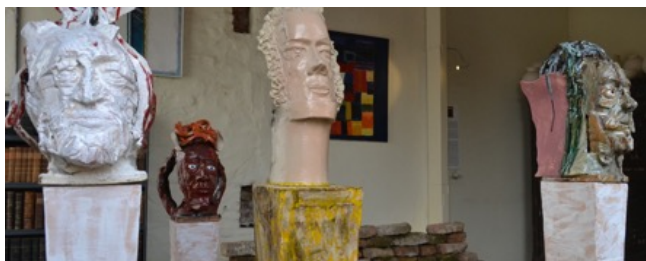

Foto: Gert Jan van Rooij

1 Vestingmuur	5 Gemeentehuis Overtoom*	9 IJsselpoort/Brandspuithuisje
2 Molen de Windotter	6 Sint Nicolaasbasiliek	10 Benschopperpoort
3 Fulcotheater	7 Kasteeltoren	11 De Waag
4 Openbare Bibliotheek	8 Oude Nicolaaskerk	12 Historisch Stadhuis
		13 Coal.2**

5 * De vaste opstelling van Museum IJsselstein in het Stadhuis is een reflectie van het verleden, heden en toekomst van IJsselstein. Met werk van o.a. Jan Wolkers, Ries Mulder en Isabel Ferrand.
 Openingsdagen: maandag t/m vrijdag: 08.30 - 17.00 uur

13 ** Coal.2 is een dynamische presentatieruimte van IJsselsteins kunstenaar Wim van Sijl. De focus ligt op kunst uit de jaren '80. De expo is permanent te zien door de etalage.

Colofon van MIJ

Onbezoldigd voorzitter/directeur: *Bert Murk*
 Samenstellers tentoonstelling: *Bert Murk, Bart Rietveld en Wim van Sijl*
 Educatie en activiteiten: *Floor Snijders*
 Marketing & communicatie: *Monika Heldoorn*
 Ondersteuning: *85 vrijwilligers*
 De 'Reageerman': *Fedor van Rossem*
 Concept en vormgeving: *Arthur Hermans*

Museum IJsselstein, Walkade 2, IJsselstein
 Openingsdagen: wo t/m zo van 13.00 - 17.00 uur
 Telefoon: 030 688 6800